

Тамара Романів

ВІДЕНСЬКА “ВІЗІЯ” ОСТАПА ТЕРЛЕЦЬКОГО

У статті висвітлюється віденський період діяльності Остапа Терлецького у товаристві “Січ”, окремі аспекти віденського і львівського судових процесів над галицькими соціалістами, видання нелегальної літератури. Розглянуто вплив М. Драгоманова на діяльність О. Терлецького та співпраця останнього з С. Подолинським.

Ключові слова: *Остап Терлецький, Михайло Драгоманов, товариство “Січ” (Відень), громадсько-політична діяльність, процес галицьких соціалістів.*

Відень, як столиця Австро-Угорської імперії, був метрополією української Галичини, де з 1848 року масово студіювала українська молодь і де українські діячі навчалися політичного мистецтва. Одним із них був і Остап Терлецький (1850–1902).

Перші оцінки громадсько-політичної діяльності О. Терлецького були дані вже його сучасниками і, зокрема, Іваном Франком, Володимиром Гнатюком, Кирилом Студинським, Ярославом Окуневським та іншими. [1–4]. У радянській історіографії 20–30 рр. XX ст. творчість О. Терлецького ще не була окремим напрямком дослідження. Зміни в соціокультурному житті 50–60 рр. зумовили появу низки праць про видатних представників революційної демократії, а саме, А. Подолинського, М. Павлика, І. Франка, М. Драгоманова, О. Терлецького та інших. [5–9]. Зацікавлення викликала громадська діяльність Терлецького і у Сидіра Кіраля, який у 80-х рр. XX ст. написав працю “Стежки Остапа Терлецького” [10]. Подані дослідження здійснювалися в період панування марксистської ідеології і нині вимагають переосмислення та нової оцінки. Це і зумовило появу пропонованої статті, метою якої є дослідження віденського періоду громадсько-політичної діяльності Остапа Терлецького.

Початок громадсько-політичної діяльності пов’язують із навчанням у Станіславській гімназії, де Терлецький створив молодіжний гурток, в якому був писарем (1865) [11] і редактором рукописної газети “Зірка” (1865–1867) [12]. У гуртку гімназисти вивчали і популяризували твори Т. Шевченка, буковинського письменника Ю. Федьковича, обговорювали власні літературні твори. Головну роль у Станіславському гуртку відігравали О. Терлецький і В. Навроцький. “Власне Навроцький, – писав Франко, – був тоді серед станіславської молоді тим, хто своєю енергією і витривалістю піддержав молодіж” [13]. Дружба з В. Навроцьким позитивно вплинула на формування Терлецького як публіциста.

У 1869 році О. Терлецький вступає до Львівського університету спочатку на юридичний, а згодом на філософський факультет. По закінченні “абсолюториї”, “слабовитий і скуплений в собі” Терлецький мав шанси вийти на “кабінетного наукового робітника”, отримавши посаду “урядника” університетської бібліотеки у Відні [14]. Цьому сприяли добрі знання іноземних мов, належна професійна підготовка. Тут він починає працювати над темою “Реформи Йосифа II та їх вплив на соціальні та національні відносини в Галичині”.

У час “візії” Терлецького у Відні проживало чимало української молоді. Частина її була політемігрантами зі Східної України, а більшість – вихідцями з Галичини, яка навчалась у Віденському університеті і “тяжילה до єднання”.

15 листопада 1867 року в українському середовищі Австрійської імперії було створено сприятливі умови для співробітництва у громадській площині [15]. Внаслідок чого в березні 1868 р. зорганізувалося українське академічне товариство “Січ” на чолі з Наталем Вахнянином [16]. На початку своєї діяльності “Січ” ставила за мету не літературну діяльність, а політичну. Січовики хотіли закликати усіх українців Відня під свій стяг, щоб надалі в Україні продовжити політичну діяльність [17].

Від початку своєї діяльності і до 1873 року “Січ” – громадсько-політичне товариство [18], а у 1873 році змінило характер своєї діяльності на літературно-наукове. Метою діяльності “Січі” стало сприяння літературній і науковій освіті його членів та підтримування серед них “життє товариского” [19].

Спричинилися до цього майже одночасно М. Драгоманов і його учень О. Терлецький, які "живим словом і листами надали новий напрям роботі в товаристві і виробили в січовиків новий світогляд, оснований на західноєвропейським соціалізмі" [20]. "Апостольські" слова Драгоманова викликали переворот у "Січі", а "промови, відчити і книжки" Терлецького оживили внутрішнє життя в "Січі" [21]. М. Драгоманов і діяльність О. Терлецького "спроводив" на іншу дорогу, дорогу "економічних та суспільних питань, політики" [22].

Створена в період найбільшого підйому українського руху серед галицької української молоді "Січ" відчувала вплив "раннього галицького народовства" [23]. Згодом у "Січі" виділилися два напрями: одна частина січовиків на чолі з Цеглинським і Подолинським продовжувала стояти на старих галицько-народовських позиціях; друга – на чолі з О. Терлецьким утворила новий напрям, який схилився до соціальних ідеалів і критично ставився до принципів народовства [24].

Критикуючи народовську молодь, О. Терлецький на зборах "Січі" у 1873 році казав: "Будучи виплекана на твердих основах галицько-руської моральності, вона не потребує ані європейського образования, ані розуміння питань теперішньої історії. Що їй до того, що якийсь Дарвін та Геккель зреформували всі галузі природничих наук, що якийсь Штраус знищив до крихти всі забобони побожних церковних моралістів, що цілі армії соціалістів пруться на всіх кінцях Європи до радикальної переміни всіх відносин людського життя і що все те не нині, то завтра мусить відізватись і в закутках нашої богобоязливої Галичини?" [25]. О. Терлецький дорікав галицькій молоді за те, що вона прикривається "плащиком патріотизму", затикаючи ним дірки там, де не вистачає логіки.

Діяльність Остапа Терлецького у Відні повністю визначалася його контактами з М. Драгомановим. Терлецький першим перейняв від останнього необхідність "правдивої і повної просвіти народу та двигненню его з нужди" та став для нього і його українських прихильників першою міцною опорою в Галичині. Треба зауважити, що було чимало галичан, котрі ще до Терлецького знали з Драгомановим і його товаришами з України, але "тоті панички" або "старші люди – народовці, задеревіли у своїх давних думках і привычках, постріпували все те з себе, як гуси воду" відразу ж, тільки-но побачивши, що Драгоманов і його товариші "прикладують свої думки й працю до нашого народу" [26].

У 1874 р. Михайло Драгоманов та група київських інтелігентів запросила О. Терлецького як представника галицького студентства на археологічний з'їзд у Києві, де він мав нагоду познайомитися з українськими і російськими вченими, науковцями зарубіжних країн, членами наддніпрянських громад, налагодив пересилання літератури та періодичних видань для студентських бібліотек у Львові і Відні [27]. Захоплений археологічним з'їздом та його результатами, О. Терлецький з ентузіазмом приступає до організації громадської праці серед віденських січовиків. Замість "справоздання" з київської археологічної подорожі він помістив у журналі "Правда" (1874) статтю "Галицько-руський нарід і галицько-руські народовці", основою якої була боротьба з галицько-руською "рутиною" та "заскорузлістю" і в москвофільським і народовським таборі, боротьба в ім'я європейської науки та її найновіших напрямів [28]. У молодіжних товариствах вона справляла велике враження і була першим актом "оскарження" проти галицьких "генерацій", зроблених Остапом Терлецьким.

У листі від 3 вересня 1874 р. до М. Бучинського накреслив план докорінного поліпшення громадської роботи в Галичині, прагнучи перевести громадське життя на "київську дорогу" (співпраця з наддніпрянськими українцями. – Т. Р.), щоб "все в нас гаразд розвивалось і не кисло би так, як до тепер кисне", "зводячи навіть найкращу працю до абсурду". З цією метою Терлецький доручав М. Бучинському організувати студентську громаду в Станіславі, В. Навроцькому і А. Січинському – у Львові. У листі подавалися конкретні заходи і щодо налагодження роботи в "Січі" [29].

О. Терлецький інтенсивно вивчав нові досягнення науки і суспільної думки. На зборах товариства виступав проти байдужого ставлення його членів до нових досягнень природничих і суспільних наук, до долі простого народу. Ним були виголошені доповіді з питань дарвінізму і соціалізму, українсько-російських зв'язків, про секту штундистів в Україні [30], у тому числі "Шевченко і Некрасов" [31], "Початки великоруської народності". Його заходами і грошима повстала велика січова бібліотека. Не було тижня, щоб Остап не приносив якоїсь нової книжки і не розводив над нею дискусії. Терлецький був "книгоїдом" [32].

В одному з листів до М. Драгоманова Остап повідомляє: “Читальню на рік від жовтня 1875 до жовтня 1876 року хочемо впорядкувати так, щоби були в ній найважливіші слов’янські газети і хоч трохи найважливіших книжок про етнографію, історію та літературу” [33].

Найбільше систематичності було в доборі літератури, надісланої з Росії. Іван Франко, який мав нагоду познайомитися з бібліотекою, писав, що в ній “добирали книжки тямущі люди. Низка видань з історії, кілька збірок етнографічних матеріалів українських, великоруських і білоруських, дещо книг із обсягу статистики, російського громадського життя (община тощо), ряд цінних журналів, поступового напрямку, збірка ліпших російських белетристів. Як бачите, добір такий, що може з найліпшого боку рекомендувати російську культурну роботу” [34]. Далі І. Франко підкреслював, що це була найліпша частина бібліотеки й що вона мала значний вплив на розвиток літературного смаку в Галичині. Твори російських письменників із захопленням читала галицька молодь. У листі до М. Драгоманова О. Терлецький 16 листопада 1874 р. писав, що українська молодь охоче читає “великоруські газети й журнали і починається виробляти річ у галицьких українофілів досі не бувала: “впроваджується прихильність для народних справ російських” [35].

У “Січі” всі горнулися до Терлецького, бо був він “найповажнішою особою”, “ученим в європейським дусі, щирого серця і горячого патріотизму”, “був ментором і щирим товаришем”. Найбільше сил і засобів Остап спрямував на просвіту молоді, щоб, навчившись “правдивої європейської культури і не занедбавши свій “спеціальний фах”, стала “щирими робітниками для народної справи” [36].

Фактично від середини 70-х років О. Терлецький очолював “Січ”. За домовленістю з київськими діячами і матеріальної підтримки київської “Громади” у Відні (1875) видав під прізвищем В. Кістка соціальноорієнтовані брошури-“метелики” серія Подолинського “Парова машина”, “Про бідність”, “Правда”.

У 1876 р. вийшла четверта брошура “Правдиве слово хлібороба до своїх земляків” Фелікса Волховського, де на підставі Святого Письма і віршів Т. Шевченка закликав селян до повстання проти панів.

С. Подолинський і О. Терлецький пов’язували з виданням “метеликів” великі надії у справі поширення демократичних новітніх ідей.

А ось як про брошури відгукнувся І. Франко: “Тільки одна брошура, видана у Відні, власне “Про правду”, перероблена з російської брошури “Хитрая механика”, була переробкою праці не Марксової, але Лассалевої про посередні податки, та й то з Марксовими дослідженнями Лассалева агітаційна праця не мала нічого спільного. Що ж до інших віденських брошурок, то вони, а особливо “Правдиве слово хлібороба” та “Парова машина”, далеко більше мали в собі російського наївного народництва та бунтарства, ніж західноєвропейського соціалізму” [37].

“Драгоманов радив Терлецькому пропустити ті місця, що мусіли бути конфісковані, і дійсно були конфісковані, але Терлецький не послухав”, – так згадував М. Павлик у листах до редакції записок наукового товариства ім. Т. Шевченка про критичне ставлення Драгоманова до виданих Терлецьким брошур. Драгоманов зазначив, що “названі брошури написані були в дусу, – по його думці, – не стільки новішого європейського соціалізму, – скільки великоросійського так званого «народництва» 70-х років... Я вважав корисним зацепити в Галичині той російсько-український «народницький» рух, – тільки з боку його гарячої любові до простого люду, а не з боку його ідей...” [38].

Остання брошура Фелікса Волховського “Правдиве слово хлібороба до своїх земляків” звернена проти царів та панів і видана галицьким українцем Остапом Терлецьким, закликала до першого соціалістичного процесу, який відбувся в Австрії. Під час проведених обшуків у друкарні Янка Ковачева зібрано 2850 примірників брошури, а в “мешканні” Остапа Терлецького конфісковано переписку із Драгомановим та іншими діячами Женевського гуртка, забрано книжки, а видавця і друкаря віддано до суду [39].

Терлецького, що був тоді “урядником” Віденської університетської бібліотеки, “завішано в урядуванні, застановлену його платню”, через що довелося йому довгі місяці прожити в неспокої, голоді і холоді.

Процес відбувся 16 жовтня 1876 р. Тримався О. Терлецький під час процесу гідно. У своїй “оборонній” промові став він на науковим ґрунті реальної історії скасування кріпацтва в Росії [40].

Присяжні судді виправдали обох “обжалованих”, але Остапові Терлецькому довелося ще чекати до 8 грудня 1876 р. поновлення на службі. Ця обставина ускладнила ще гірше його важкі матеріальні відносини, про які він писав Драгоманову: “...Тота ненависть і ясність мого положення так мене розстроїла, що я нічого нічого робити не можу, ні читати, ні писати, ні робити що-небудь серйозного. А до того й ще приходять і голод... Якби я чоловік вольний, то се б певно нічого і я б собі якось із нервами дав раду. На бібліотеку і на усю цісарську службу плюнув бим, та й годі. Найшов бим може хліба деінде. Але я glebae adscriptus я прикований до служби і морально до неї прив’язаний. Треба ж гроші повіддавати, коли знав їх взяти у таких людей, що сами їх потребують...” [41].

Віденський процес 1876 року започаткував ряд дальших “нагінок” проти соціалістів – І. Франка, М. Павлика, О. Терлецького та їхніх однодумців, а конфіскація брошури Волховського, яку не скасовано і після процесу, за словами Грушевського, “була вказівкою для адміністрації і для всяких денунціантів-добровольців на будуще” [42].

У червні 1877 року у Львові і Відні знялася чергова хвиля “ревізій”, “ув’язнень”, що закінчилися судовим процесом 1878 р. Приводом до цього послугував приїзд 31 травня 1877 року російського громадянина, політичного емігранта, поляка за національністю Михайла Котурніцького (Еразм Кобилянський), який “зголосився” під прізвиськом Станіслав Барабаш з Відня. Під час обшуку у Котурніцького знайдено праці “Історія Комуни в Парижі”, “Капітал і праця” Лассаля, “Історія України”, “З повстання французького пролетаріату” [43], а також “револьвер, палицю з кинджалом і англійські пилочки для різання” [44] та листи Драгоманова, адресовані українцям у Львові, у яких той виклав свої плани розвитку просвітительського руху в Східній Галичині, та рекомендував Котурніцького як надійну людину. Згадані листи і стали причиною арешту Франка, Павлика, Заячківського, Заклинського, Мандичевського, Белея.

Обшуки й арешти були проведені також і у Відні, де, крім О. Терлецького, арештували Ф. Сельського і Е. Бжезінського та на вимогу львівського суду привезено “скованих” до Львова [45].

Під час обшуку (перший – 16. VI. 1877 р. в “бюрі” університетської бібліотеки; другий – 18. VI. 1877 р. – в “мешканню” на Laudonoasse 32) у Терлецького знайдено “поклик до євреїв у Росії” російською й польською мовами, що його писав єврейський революціонер у Лондоні, нотатки й картки, що стосуються грошових “збірок”, листи, записки. Поштової дирекції у Відні доручено затримувати всі листи, які надходять до Терлецького й Сельського. Безпосередньої “чисто політичної” підстави до арештів, процесів “присудів” не було [46].

Терлецького та інших обвинувачували у належності до таємної організації з соціалістичними цілями, зв’язками із закордоном, у соціалістичній пропаганді [47].

Судовий процес відбувався у січні (14–21) 1878 р. Справу слухала кримінальна колегія суду в складі чотирьох суддів [48]. Це був відкритий судовий процес. За словами О. Терлецького, обвинувачені на суді сміливо захищалися. З-поміж обвинувачених останнього слухали Терлецького (16. 01. 1878 р.). Остап зізнався, що був за “переконанням соціалістом”, приятелем і політичним однодумцем Драгоманова і вважає себе одним із “нечисленних речників” соціалістичної думки серед галицьких українців [49].

Одним із доказів соціалістичної пропаганди, що вів Остап, був лист В. Навроцького 20. VI. 1876 р., написаний у відповідь на запитання Терлецьким до участі Навроцького у часописі з соціалістичним напрямком, що мав виходити у Відні.

На тісні зв’язки Остапа Терлецького з Драгомановим вказувала “картка” останнього з Женеві до Терлецького (26. X. 1876 р.), у якій Драгоманов просив того відіслати 200 екземплярів своєї брошури “По вопросу о малорусской литературе” до Галичини, забрати з “друкарні” Ковачева у Відні болгарську історію Гільфердінга і кілька чисел “Пчелы” – ілюстрованої газети, що виходить у Петербурзі [50].

Оборонну промову на суді Терлецький закінчив словами: “Моя совість і мій обов’язок каже мені вірно вистояти при моїх політичних переконаннях і при святій народній справі, котру я полюбив усім серцем і котрій служити буду, поки мого життя стане. Я знаю дуже добре, що на мой стороні правда і право, і для того я зовсім спокійно чекати буду на ваш засуд!”

Остапа Терлецького визнано винним і засуджено за участь у таємних товариствах строком на 1 місяць. Звільнено його з ув’язнення 21 січня 1878 р. [51].

Про свій арешт та його наслідки для “своєї особи”, про “викинене з колії, зруйноване житє” він ніколи не говорив. Лише одного разу дав “осуд” усього процесу: “Ся нагінка за нами була “комусь” потрібна. То школа Голуховського в відносинах до русинів. Коли прокуратор у своїм акті обжалування розвів образ нашого тайного зв’язку з цілим соціалістичним світом і нас поставив на педестал найнебезпечніших революціонерів, то я сказав у відповідь: “Вірте мені, пане прокураторе, се я вам кажу щиро, що я дуже би рад був, аби наша справа так стояла, як се тут представлено; але, на жаль, так воно не є. За які каригідні вчинки ми тут перед судом стоїмо, я просто не можу зрозуміти” [52].

Відбувши свою “кару”, Остап Терлецький повертається до “Січі”. “Худий, згорблений, лиш його сірі очі світилися”, “говорив мало, а більше слухав, що казали иньші”. У дискусіях рідко брав участь, тільки інколи відгукнувся з “відтінком добродушної іронії”. А по закінченні “відчиту” або “дедату” брав під руку будь-кого з січовиків і починав говорити і пояснювати і “то не я а mentor ex cathedra”, а як “щирий і добрий товариш”, і закінчував свою бесіду: “Ти прочитай собі ще се або те” [53].

Саме завдяки Остапові віденські українці в університеті зрозуміли “духа нашої історії, тої невинної боротьби демосу проти шляхетсько-польського утиску й визиску” [54].

Слабосилий і хворий він записується на юридичний відділ і складає іспити. Велика сила волі була в Остапа, коли не лише склав три правничі іспити і три “ригорози” з титулом доктора прав (1899), а й адвокатський іспит.

Серед важких життєвих злиднів і тяжкої праці на хліб насущний Остап продовжував ходити до бібліотек “цісарської й університетської”, де збирав матеріали до своїх праць про “панщину та культурний розвій Галичини від часу австрійського пановання”. За політикою він стежив без зупину. “В газети й журнали всяких мов – він знав по-англійськи і по-французьки – так і загірив ся”. Але не політика кабінетів (великодержавна) цікавила його, а класова, соціальна боротьба [55].

Терлецький гаряче співчував боротьбі слов’янських народів проти турецького поневолення, яка набрала особливо широкого розмаху в 70-х рр. XIX століття. Із Росії на Балкани, особливо в Болгарію, вирушили тисячі добровольців. З багатьма з них Терлецький був особисто знайомий, допомагав їм чим міг. “Я став віденським агентом добровольців, – згадував пізніше О. Терлецький, – торгував і пробував їм револьвери та рушниці у Gassega. Добирав їм ятагами та інші Mordinstrument” [56].

Отже, у віденський період Остап Терлецький під впливом Михайла Драгоманова переходить до повноцінної політичної діяльності, яка визначалася активною працею в товаристві “Січ”, пропагандою західноєвропейських соціалістичних ідей, просвітою січової молоді та залучення її до економічного, політичного, національного, духовного звільнення народу. Основні ідеї О. Терлецького знайшли вираз у його теоретичних розвідках суспільного розвитку. Перспективним напрямком вивчення діяльності Остапа Терлецького залишається дослідження його суспільно-політичних поглядів.

Література

1. Франко І. Др. Остап Терлецький. Спомини і матеріали // ЗНТШ. – Т. 50. – С. 31.
2. Гнатюк В. Національне відродження австро-угорських українців (1772–1880). – Відень: Накладом “Союза визволення України”, 1916. – 65 с.
3. Студинський К. Іван Франко і товариші в соціалістичнім процесі 1878 р. – Україна. – 1926. – Кн. 6. – С. 56–114.
4. Окуневський Я. Пам’яті Остапа Терлецького // Літературно-науковий вісник. – 1902. – Т. XX. – Кн. 12. – річник V. – С. 171–174.
5. Пашук А. Соціологічні та суспільно-політичні погляди А. С. Подолинського. – Львів: Вид-во Львів. УН.ТУ. – 219 с.
6. Манзенко П. Суспільно політичні і філософські погляди М. Павлика. – Київ, 1962. – 123 с.
7. Брагінець А. Філософські і суспільно-політичні погляди Івана Франка. // – Кн. Журн. Вид-во. – 1956. – 412 с.
8. Сокуренько В. Демократическое учения о государстве и праве на Украине во второй половине XIX века. – Львов: Изд-во Львов. ун-та. – 1966. – 265 с.
9. Лисенко О. Суспільно-політичні погляди Остапа Терлецького // З історії вітчизняної філософської та суспільно-політичної думки на Україні. – Київ, 1959. – С. 22–42.
10. Кираль С. Стежки Остапа Терлецького // Жовтень. – 1984. – № 12. – С. 93–95.
11. ЛНБ НАН України ім. В. Стефаніка. – В.Р. – Ф.17
12. ЛНБ НАН України ім. В. Стефаніка. – В.Р. – Ф.205
13. Франко І. Др. Остап Терлецький. Спомини і матеріали // ЗНТШ. – 1902. – Т. 50 – С. 10.
14. ЦДІА у Львові – Ф. 309.– Оп. 1.– Спр. 1708. – Арк. 1.
15. ЦДІА України у Львові. – Ф. 834. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 1.
16. ЦДІА України у Львові. – Ф. 834.– Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 8.
17. ЦДІА України у Львові. – Ф. 834.– Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 1.

18. ЦДІА України у Львові. – Ф. 834. – Оп. 1. – Спр. 115. – Арк. 3.
19. ЦДІА України у Львові. – Ф. 834. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 8.
20. ЦДІА України у Львові. – Ф. 834. – Оп. 1. – Спр. 115. – Арк. 3.
21. ЦДІА України у Львові. – Ф. 834. – Оп. 1. – Спр. 115. – Арк. 3.
22. ЦДІА України у Львові. – Ф. 663. – Оп. 2. – Од. зб. 83. – Арк. 3.
23. Франко І.Я. З поводу розв'язання "Січ" і "Буковина" у Відні // ЗНТШ. – Т. 50 – С. 102.
24. Терлецький О. Галицько-руський нарід і галицько-руські народовці // Правда. – 1874 – Ч. 17.
25. ЗНТШ. – 1902. – Т. 50 – С. 20.
26. Павлик М. Остап Терлецький // Громадський голос. – 1902. – Вересень. – Ч. 16, 17. – С. 121.
27. Археологічний з'їзд у Києві // Правда, 1874. – Ч. 19. – 18(30) Падолиста. – С. 807.
28. Терлецький О. Москвофіли і народовці.– Львів, 1902. – С. 1.
29. ЦДІА України у Львові. – Ф. 152. – Оп. 2. – Спр. 14417. – Арк. 74–78.
30. Допись. З Відня // Правда. – 1874. 3 (15) листопада.– Ч. 18. – С. 771. ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України, відділ україніки.
31. Новинки. Шевченкові вечорниці у Відні // Правда.– 1875. – 18(30) Марця. – С. 245-246. ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України, відділ україніки.
32. ЦДІА України у Львові. – Ф. 834. – Оп. 1. – Спр 8. – Арк. 5.
33. ЦДІА України у Львові. – Ф. 663. – Оп. 1. – Спр. 173. – Арк. 42.
34. Франко І. Др. Остап Терлецький. Спомини і матеріали // ЗНТШ.– Т. 50.– С. 27.
35. Галичина й Україна в листуванні (1862–1884рр.).– Харків, Київ, 1931. – Т. 1. – С. 221
36. ЦДІА України у Львові. – Ф. 834. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 8-9.
37. Франко І. Др. Остап Терлецький. Спомини і матеріали // ЗНТШ.– Т. 50.–С. 31.
38. Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом. – Чернівці, 1910. – Т. V. – С. 167-168.
39. Студинський К. Іван Франко і товариші в соціалістичнім процесі 1878 р. – С. 56.
40. Франко І. Др. Остап Терлецький. Спомини і матеріали // ЗНТШ. – 1902. – Т. 50. – С. 31.
41. Лист О. Терлецького до М. Драгоманова від 8. XII. 1876.
42. Грушевський М. М. Драгоманов і женеvський соціалістичний гурток. – 1922. – С. 59.
43. ЦДІА України у Львові. – Ф. 152. – Оп. 2. – Спр. 14391. – Арк. 29.
44. Студинський К. Іван Франко і товариші в соціалістичнім процесі 1878 р. – С. 59.
45. Limanowski V. Pamieetniki (1870–1907) Warszawa: Ksiazka i Widza. – 1958. – С. 174.
46. ЦДІА України у Львові. – Ф. 663. – Оп. 1. – Од. зб. 173. – Арк. 13.
47. ЦДІА України у Львові. – Ф. 152. – Оп. 2. – Од. зб. 14416. – Арк. 16–25.
48. ЦДІА України у Львові. – Ф. 152. – Оп. 2. – Спр. 14417. – Арк. 130.
49. Студинський К. Іван Франко і товариші в соціалістичнім процесі 1878 р. – С. 96.
50. Студинський К. Іван Франко і товариші в соціалістичнім процесі 1878р. – С. 96.
51. ЦДІА України у Львові. – Ф. 152. – Оп. 2. – Од. зб. 14418. – Арк. 5.
52. Оський Я. Памяти Остапа Терлецького // Літературно-науковий вісник. – 1902. – Т. XX. – Кн. 12. – Річник V. – С. 173. ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України, відділ україніки.
53. Оський Я. Памяти Остапа Терлецького // Літературно-науковий вісник. – 1902. – Т. XX. – Кн. 12. – Річник V. – С. 170. ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України, відділ україніки.
54. Оський Я. Памяти Остапа Терлецького // Літературно-науковий вісник. – 1902. – Т. XX.– Кн. 12. – Річник V. – С. 171. ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України, відділ україніки.
55. Оський Я. Памяти Остапа Терлецького // Літературно-науковий вісник. – 1902. – Т. XX. – Кн. 12. – Річник V. – С. 174. ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України, відділ україніки.
56. Оський Я. Памяти Остапа Терлецького // Літературно-науковий вісник. – 1902. – Т. XX. – Кн. 12. – Річник V. – С. 172. ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України, відділ україніки.

The article reflects the Viden period of O. Terletsyki activity in "Sich" organization; some separate aspects of Viden and Lvivian judicial process over Galician socialists; the publishing of non-legal literature; It also includes the influence of M. Dragomanov on O. Terletsyki's activity and his cooperation with Podolinskyi.